

FERTILNE RAZLIKE U RURALNO-URBANOJ ZONI SEMBERIJE

Rada Golub

Pedagoški fakultet u Bijeljini, Univerzitet Istočno Sarajevo

Sažetak. Već decenijama unazad se govori o promeni reproduktivnog obrasca ponašanja žena prema mestu boravka. Počev od perioda industrijalizacije i urbanizacije došlo je prvo do smanjivanja seoskih površina u korist gradskih. Sve manje stanovnika se bavilo poljoprivredom što je produbilo i proces deagrarizacije uništavanjem poljoprivrednih površina pretvarajući ih u stambene ili industrijske zone. Smatralo se da su nosioci reprodukcije upravo seoska domaćinstva koja su u početku decu rađala ne samo zbog porodične ambicije već zbog potreba rada na velikim obradivim površinama. Brojnost članova porodice sredinom prošlog veka bila je daleko veća nego danas. Drugim rečima, veličina porodice se smanjila prelaskom u gradove. Semberija i ako je izuzetno agrarno područje doživela je isti preobražaj i demografski i prostorni. Cilj rada da se utvrde fertilne razlike u ruralno-urbanoj zoni Semberije. Primenom anketnog upitnika obuhvatili smo 1000 žena u fertilnoj dobi od toga 357 ispitanica u ruralnom, 575 u urbanom i 68 u prigradskom području. Parametarskom analizom varijansi ispitana je postojanost statističke značajnosti fertiliteta prema tipu naselja. Rezultati istraživanja ukazuju da su nosioci reprodukcije i dalje žene koje su nastanjene u seoskim predelima ali s daleko manjim brojem dece i članova porodice nego ranije. Prema ovoj analizi statistički značajne razlike postoje između sela i grada, kao i između sela i prigradskih naselja, dok takva razlika ne postoji između grada i prigradskih naselja. Prosečan broj dece na selu se kreće oko 2, 17. Dok urabne zone stopu ukupnog fertiliteta drže ispod 2.

Ključne reči: selo, grad, fertilitet, Semberija

Uvod

Sobotka (2008) u svom radu „Različita lica druge demografske tranzicije“ navodi da je demografski preobražaj bio usko povezan sa značajnim promenama u vrednostima vezanim za porodični život i decu, a obeležilo ih je slabljenje „tradicionalne“ porodice kao institucije.

Evolucija odnosa ruralnog i urbanog nivoa plodnosti određena je tempom tri bitne promene: početnim padom gradske plodnosti, vremenskim razmakom između početka urbane i ruralne tranzicije i putanje plodnosti. Regionalne razlike u tempu opadanja gradske plodnosti i zaostala dinamika u ruralnim područjima zemalja u razvoju su presudna za bolje razumevanje demografskih promena u sve urbanizovanijem svetu. Alternativno, ograničeni gradijenti plodnosti između sela i grada mogu ukazivati na labavost odnosa između transformacija u socioekonomskim strukturama urbanog i ruralnog stanovništva i njihovih nivoa plodnosti (Lerch, 2019)

Međunarodne procene nisu otkrile prave uzroke u urbanim i ruralnim tranzicijama plodnosti izvan univerzalno ranijeg pada plodnosti u gradovima. Demografi strukturalističke škole imaju tendenciju da smatraju ruralno-urbano razlike u plodnosti samo kao prostornu manifestaciju diferencijalnih koraka strukturnih promena društva (Galovai et al. 1998). U poređenju sa ruralnim područjima, urbani život povećava troškove vaspitanje dece. Gradovi nude i

više mogućnosti za socioekonomsku mobilnost zbog porasta nepoljoprivrednog zapošljavanja i povećanog obrazovnog nivoa stanovništva, čime se povećavaju oportuni troškovi roditeljstva. Monetarizovane gradske privrede su takođe izložene negativnom efektu finansijske krize preko nivoa rađanja. Ipak, društveni kontekst urbanih područja ubrzava usvajanje novih reproduktivnih normi ponašanja. Gradovi jače komuniciraju sa drugim svetskim regionima kroz socijalne, ekonomske i transportne veze, koje šire samo nova reproduktivna ponašanja ali i legitimitet savremene kontrole rađanja od zapadnih ka manje razvijenim zemljama (Bongarts, Watkins, 1996). Uobičajeni obrazac opadanja gradske plodnosti na kontinentima potvrđuje ideju da tranzicija plodnosti je posledica univerzalnog procesa strukturnih i idejnih promena društva koje prati ekonomski razvoj, a koji je usko povezan sa stanovništvom i pojačan je zbog ubrzane koncentracija u gradovima (Lerch, 2017).

Uzimajući u obzir karakteristike fertiliteta ove regionalne celine, biće istražen ruralno-urbani uticaj na nivo plodnosti stanovništva u formiranju željene veličine porodice. Zadatak je da prikaže demografske trendove fertiliteta regije, njihovu uslovljenost, povezanost i eventualnu razliku u skladu sa ograničavajućim parametrima društvenog razvoja

Materijal i metode

Na osnovu planiranog istraživanja na prostoru Semberije anketnim upitnikom obuhvaćeno je 1000 fertilnih žena iz različitih društvenih sredina, 357 ispitanica u ruralnom području, 575 u urbanom i 68 u prigradskom naselju.

Predmet istraživanja su socio-demografske determinante fertiliteta u Semberiji, uslovljenost fertiliteta ovim faktorima i njihova analiza i intenzitet na nivou fertilnog kontigenta u uslovima prihvatanja niskih reproduktivnih normi.

Hipoteza H1: Nivo fertiliteta u ruralnim i urbanim sredinama Semberije se razlikuje.

Hipoteza H2: Broj članova porodice se razlikuje prema tipu naselja.

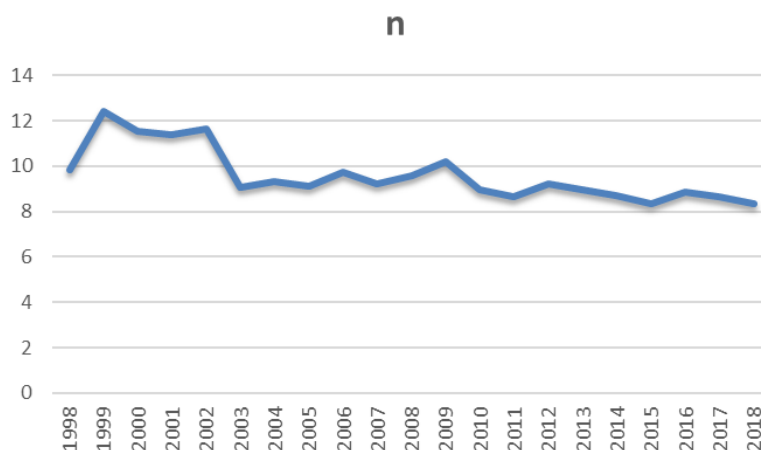
Podaci prikupljeni u pomenutoj fazi biće dalje obrađeni sledećim metodama: deskriptivni, matematičko-statistički metod, komparativni, kvantitativno-kvalitativni metod, grafički i analitičko-sintetički metod. Statistička obrada obuhvatila je ispitivanje značajnosti razlike primenom t-testa pod uticajem socio-demografski determinanti na nivo rađanja porodilja ruralnog i urbanog područja. Na osnovu statističkog metoda i ANOVA analize (Shefeof test, Post Hoc, t test) analize objašnjen je značaj pomenutih varijabli u oblikovanju savremenog režima reprodukcije na osnovu stavova ispitanica. Za unos i analizu podataka, deskriptivnu statistiku i statistički zaključak korišćen je statistički program IMB SPSS-19.

Fertilitet Semberije

Semberija kao i u Republika Srpska suočene su s trendom niskih stopa fertiliteta, a najizraženiji pad uočava se tokom poslednjih godina posmatranog perioda. Reproductivni obrazac ponašanja fertilnog stanovništva (smanjeno rađanje) osnovna je odlika zemalja u demografskoj tranziciji gde su prevaziđene višečlane porodice sa troje i više dece, sa evidentnim razlikama u ruralnoj i urbanoj sredini.

Rezultati

U posleratnim godinama, od 1998. do 2002. godine, stopa nataliteta se povećava, najviša je bila 1999 sa 12,4%. Posle 2002. godine natalitet kontinuirano opada kao rezultat je biovitalnih, biodinamičkih i migracionih procesa da bi se zadržao na novou od 8 % poslednjih 7 godina (grafikon 1).

Grafikon 1. Opšta stopa nataliteta

Graph 1. General birth rate

Izvor: autorovo izračunavanje

Tabela 1. Živorodeni prema starosti majke u periodu 1998 i 2018. godine

Table 1. Live births by age of the mother in the period 1998 and 2018.

God.	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-59
1998	49	312	328	169	77	15	0
2018	18	138	287	274	119	29	0

Izvor: Zavod za statistiku Republike Srpske

Tabela 1 prikazuje živorodene u gradu po starosti majke u periodu od 1998. do 2018. godine. Analiza pokazuje da je u 1998. godini bilo najviše dece koja su rođena od majki starih od 25 do 29 godina (328). Na drugom mestu su bila deca rođena od majki starih od 20 do 24 (312), a na trećem majke od 30 do 34 godine (169). Tokom 2018. najviše dece rađaju majke u starosnom intervalu od 25 do 29 godina (287). Na drugom mestu su majke stare od 30 do 34 godine (274), a na trećem od 20 do 24 godine (138). Broj živorodjenih starosnih kohorti 20-24 i 25-29 skoro je bio izjednačen sve do 2004. godine od kada počinje nagli pad u starosnoj kohorti 20-24 koje su na kraju posmatranog perioda 2018. imale duplo manje dece (138). Analiza je potvrdila da se granica rađanja pomera, da se na majčinstvo odlučuje u kasnijem dobu i da se mlado stanovništvo kasnije odlučuje na brak (Lukić-Tanović, 2018). Nivo obrazovanja i promena ekonomske aktivnosti žena usloveli su promene u reproduktivnom ponašanju, te je granica rađanja pomerenjena. Takođe, treba uzeti u obzir i kontinuirane trendove preseljavanja ženskog stanovništva iz seoskih u gradske sredine, gde su tradicionalno niže stope fertiliteta (Marinković, 2014).

Posle stope nataliteta, veoma bitan pokazatelj je opšta stopa fertiliteta koja predstavlja odnos broja rođenih na hiljadu žena u fertilnom periodu (od 15 do 49 godina).

Tabela 2. Pokazatelji reprodukcije 2018. godine
Table 2. *Reproduction indicators 2018. year*

SUF	FSUF	R	R0
1,31	37,33	0,62	0,63

Izvor: Autorovo izračunavanje

Prirodna depopulacija nastaje kada je veći broj umrlih od živorođenih, kada su opšte, specifične i ukupne stope fertiliteta, bruto i neto reprodukcije ispod intervalnih granica. Ako je opšta stopa fertiliteta niža od 70%, smatra se depopulacijom, a 2018. ona se kretala oko 37,33%. U skladu s niskim stopama nataliteta i fertiliteta izračunate su bruto i neto stope reprodukcije koje pokazuju broj živorođene ženske dece koju bi rodila jedna žena do kraja fertilnog perioda. Ako se kreće u intervalu iznad jedan znači da se žena nadomestila budućom reproduktivnom zamenom. Međutim vrednosti ispod 1 kao što je u našem slučaju (tabela 2) ukazuju na demografske trendove depopulacije. U skladu s datim parametrima na kraju je data i vrednost ukupne sume fertiliteta. Da bi se obezbedila prosta reprodukcija neophodno je da žena rodi 2,1 dete do kraja svog fertilnog perioda. Ako njena vrednost padne ispod 1,5 smatramao je ekstremno niskom. Grad Bijeljina ima sumu ukupnog fertiliteta 1,31, što je ispod granice, odnosno nije osigurano prosto obnavljanje stanovništva.

Rezultati istraživanja i diskusija

Na osnovu planiranog istraživanja na prostoru Semberije obuhvaćeno je 357 ispitanica u ruralnom području, 575 u urbanom i 68 u prigradskoj zoni.

Prosečan broj dece koje su majke rodile prema tipu naselja je sledeći: u selo 2,17, u gradu 1,83 u prigradskom naselju 2,0.

Na osnovu nivoa rađanja želimo utvrditi da li se fertilitet u ruralnim i urbanim sredinama Semberije razlikuje.

Kada se na ovom uzorku uradi parametarska analiza varijansi metodom ANOVA pokazuje se postojanje statistički značajne razlike između pojedinih grupa. Kod ove analize majke su grupisane u tri kategorije prema tipu naselja u kome žive: selo, grad i prigradsko naselje.

Sledeća tabela (3) daje prikaz ANOVA analize, koja zbog značajnosti F (20,233) testa i vrednosti $r = ,000$ ukazuje na postojanje statistički značajne razlike između pojedinih grupa na nivpu naselja.

Tabela 3. Uticaj tipa naseljana nivo fertiliteta (ANOVA)
Table 3. *Influence of type of inhabited fertility level (ANOVA)*

	Suma kvadrata	DF	Sredine kvadrata	F	Značajnost
Između grupa	24,736	2	12,368	20,233	,000
Unutar grupa	609,500	997	,611		
ukupno	634,236	999			

Izvor: Autorska obrada podataka u programskom paketu IMB SPSS-19

S obzirom da ova analiza ne ukazuje na to kod kojih grupa postoje statistički značajne razlike urađena je i post hoc (Post hoc) analiza u tabeli 4 između sva tri naselja.

Tabela 4. Grupne razlike prema tipu naselja (Post hoc)
Table 4. Group differences by type of settlement (Post hoc)

Tip naselja	Grupe	Razlike srednjih vrednosti	Značajnost
Selo	Grad	,333*	,000
	Prigradsko naselje	,721*	,033
Grad	Selo	-,333*	,000
	Prigradsko naselje	-,062	,825
Prigradsko naselje	Selo	-,271*	,033
	Grad	,062	,825

Nivo značajnosti,0,05*

Izvor: Autorska obrada podataka u programskom paketu SPSS-19

Prema ovoj analizi (tabela 4) statistički značajne razlike postoje između sela i grada, kao i između sela i prigradskih naselja, dok takva razlika ne postoji između grada i prigradskih naselja. Kako je razlika u sredinama najveća između grupa koje pripadaju selu i gradu urađen je i t test za ova dva uzorka. Ovim testom se želi utvrditi postoji li razlika u broju rođene dece, odnosno nivou fertiliteta između ruralnih i urbanih sredina.

Tabela 5. Grupna statistika selo-grad
Table 5. Village-city group statistics

Grupna statistika	Tip naselja	Frekvencija	Sredina	SD	Std. greška (sredina)
Broj dece	Selo	357	2,17	,821	,043
	grad	575	1,83	,739	,031

Izvor: Autorska obrada podataka u programskom paketu IMB SPSS-19

Iz prethodne tabele 5 se uočava da je prosečan broj rođene dece kod majki koje žive u ruralnim sredinama veći, kao i da je veća standardna devijacija, odnosno odstupanje od tog proseka. U narednoj tabeli (6) su dobijeni rezultati t testa kojim se utvrđuje postojanje statistički značajne razlike između ovih aritmetičkih sredina.

Tabela 6. T test razlike u fertilitetu prema tipu naselja
Table 6. T test of differences in fertility by type of settlement

t	Značajnost
6,412	0,000

Izvor: Autorska obrada podataka u programskom paketu IMB SPSS-19

T test s vrednošću 6,412 na novou značajnosti $r=0,000$ je statistički značajan što znači da se ne može prihvatiti pretpostavka o jednakosti aritmetičkih sredina. Odnosno zaključak, je da postoji statistički značajna razlika u broju rođene dece u ruralnim i urbanim sredinama čime potvrđujemo postavljenu hipotezu H1 nivo fertiliteta u ruralnim i urbanim sredinama Semberije se razlikuje.

Tabela 7. Broj članova porodice prema tipu naselja
Table 7. Number of family members by type of settlement

Članovi porodice	Tip naselja			Ukupno
	selo	grad	prig.	
2	25,0%	75,0%	0,0%	100%
3	18,1%	73,7%	8,2%	100%
4	33,1%	59,6%	7,3%	100%
5	50,0%	46,5%	3,5%	100%
6	67,9%	21,4%	10,7%	100%
7	88,9%	5,6%	5,6%	100%
8	100,0%	0,0%	0,0%	100%
9	0,0%	0,0%	100%	100%
ukupno	35,7%	57,5%	6,8%	100%

Izvor: Autorska obrada podataka u programskom paketu IMB SPSS-19

U skladu s fertilnim razlika prema tipu naselja, razlikuje se ujedno i broj članova porodice domaćinstava u zavisnosti od mesta boravka (selo, grad i prigradsko naselje). Broj članova domaćinstva u gradu je najmanji i on se kreće u proseku 3,79 od ukupno 576 ispitanih, zatim u prigradskim naseljima sa 4,09 članova od ukupno 68 porodica, a najviši je u seoskim domaćinstima gde prosečno boravi 4,53 člana porodice od 357.

Tranzicija fertiliteta kao posledica urbanicazije se direktno odražava na manji broja članova porodice u gradskim i prigradskim sredinama.

Iz tabele 7 dobijeni podatak govori da je najveći broj dvočlanih 75% (25), tročlanih 73,7% (179) i četveročlanih porodica 59,6% (279) smešten u gradskim sredinama, broj istih je znatno manji u prigradskim i seoskim područjima. Domaćinstva koja broje više članova su karakterističnija za seoska naselja tako da pet članova ima 86 porodica (50,0%), 38 (67,9%) ih ima šest članova, sedam svega 16 (88,9%) i osam 10 (100%). S obzirom da je najmanji broj porodica istražen u prigradskim naseljima samo se 1 (100%) devetočlana porodica ističe u ovom tipu naselja.

Anova analiza na onovu F testa 61,052 i vrednosti r-,000 pokazuje statistički značajne razlike u broju porodice prema tipu naselja

Tabela 8. Broj članova porodice (ANOVA analiza)
Table 8. Number of family members (ANOVA analysis)

	Suma kvadrata	Df	Razlika kvadrata	F	Značajnost
Između grupa	120,917	2	60,459	61,052	,000
U grupama	987,307	997	,990		
Ukupno	1108,224	999			

Izvor: Autorska obrada podataka u programskom paketu IMB SPSS-19

Post hoc (Post hoc) analiza urađena preko Šefeovog testa (Scheffe) ispitane su grupne razlike broja članova porodice prema tipu naselja.

Tabela 9. Šefeov test (Scheffe) - analiza grupne razlike članova porodice po tipu naselja
Table 9. Scheffe test - analysis of group difference of family members by type of settlement

Tip naselja	Grupe	Razlike sr.vrednosti	Std. greška	Značajnost
Selo	Grad	,741*	,067	,000
	Prigradsko	,444*	,132	,004
Grad	Selo	-,741*	,067	,000
	Prigradsko	-,297	,128	,067
Prigradsko	Selo	-,444*	,132	,004
	Grad	,297	,128	,067

Izvor: Autorska obrada podataka u programskom paketu IMB SPSS-19

Dobijeni rezultat pokazuje da su te razlike statistički značajne kod grupa selo-grad ($r=0,004$ i $r=0,067$) i selo-prigradsko naselje s vrednošću $r=0,000$ i $r=0,067$ dok ta razlika ne postoji u slučaju grupe grad i prigradska naselja ($r=0,004$ i $r=0,000$) čime potvrdjujemo postavljenu hipotezu H2.

Već decenijama unazad se govori o promeni reproduktivnog obrasca ponašanja žena prema naseljenim zonama. Počev od perioda industrijalizacije i urbanizacije došlo je prvo do smanjivanja seoskih površina u korist gradskih. Sve manje stanovnika se bavilo poljoprivredom što je produbilo i proces deagrarizacije uništavanjem poljoprivrednih površina pretvarajući ih u stambene ili industrijske zone. Smatralo se se da su nosioci reproductivne upravo seoska domaćinstva koja su u početku decu radala ne samo zbog porodične ambicije već zbog potreba rada na velikim obradivim površinama. Brojnost članova porodice sredinom prošlog veka bila je daleko veća nego danas (6 i više). Drugim rečima, veličina porodice se smanjila samo kada su porodice smatrale korisnim imati manje dece jer troškovi premašuju beneficije, a ograničavanje veličine porodice bilo je prihvatljivo sa etičkog, kulturnog i verskog stanovišta. Semberija i ako je izuzetno agrarno područje doživela je isti preobražaj i demografski i prostorni. Nosioci reproductivne su i dalje žene koje su nastanjene u seoskim predelima ali s daleko manjim brojem dece nego ranije. Prosek se kreće oko 2,17. Dok urabne zone stopu ukupnog fertiliteta drže ispod 2. Treba podsticati rađanje u urbanim zonama preko mera populacione politike koje će omogućiti porodicama veći stambeni prostor, potpuni obuhvat dece predškolskim ustanovama, kao i popuste na cenu boravka više dece u istim, uskladiti rad i roditeljstvo.

Zaključak

Rezultati istraživanja ukazuju da faktori koji su značajno uticali na transformaciju porodice i izazvali značajne promene fertiliteta u Semberiji pripisuju se socio-demografskim determinantama. S obzirom širok spektar determinanti uočene su bitne karakteristike i uzroci nedovoljnog rađanja. Među prvima je mesto boravka, u kojima se po broju rođene dece izdvajaju porodilje koje su nastanjene u seoskim područjima, zatim prigradskim i na kraju gradskim. Još uvek seoske jedinice drže reproduktivni rekord i ako je zajednički ostvareni fertilni kapacitet nedovoljan. Stopa ukupnog fertiliteta ispitanica se kreće oko 1,96 dece po ženi dok je statistički prosek mnogo niži i iznosi 1,1. Srednje godine rađanja majki po tipu naselja se takođe razlikuje. Mlađe starosne kohorte su uglavnom iz seoskih sredina što je slučaj i u godinama sklapanja braka. Prelazak s tradicionalnog na savremeni režim reproductivne kao posledica industrijalizacije i urbanizacije, s prelaskom mladih bračnih parova u gradove smanjivanjem stambenih jedinica, smanjila se i reproductivna urbanih porodica. Ispitanice sa sela i dalje rađaju više dece (2,17) za razliku od porodilja u pregradskim (2,0) i gradskim naseljima (1,83).

Napomena: Rad čini deo istraživanja iz doktorske disertacije *Socio-demografske determinante fertiliteta u Semberiji, u skraćenoj formi je prezentovan na 56. Kongresu ADS.*

Literatura

- Bongaarts, J., & S.C. Watkins. 1996. Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. *Population and Development Review* 22(4):639-682
- Galloway, P.R., R.D. Lee, & E.A. Hammel. 1998. Urban versus Rural: Fertility Decline in the Cities and Rural Districts of Prussia, 1875 to 1910. *European Journal of Population* 14(3):209-264.
- Лукић, Т. М., Маринковић, Д. (2018). Фертилне карактеристике града Источно Сарајево. *Зборник Матике српске за друштвене науке*, Нови Сад, 167(3), 370-379.
- Lerch, M. (2019) Regional variations in the rural-urban fertility gradient in the global South. *PLoS ONE* 14(7), 1/18
- Lerch, M. (2017). Urban and rural fertility transitions in the developing world: a cohort perspective. *Max Planck Institute for Demographic Research* 1/26
- Маринковић, Д. (2014). *Демографске детерминанте популационе политике Републике Српске*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Природно-математички факултет.
- Sobotka, T. (2008). The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. *Demographic Research* Volume 19/8, pp. 171-224

FERTILE DIFFERENCES IN THE RURAL-URBAN ZONE OF SEMBERIA

Rada Golub

Summary. For decades, there has been talk of changing the reproductive pattern of women's behavior according to their place of residence. Starting from the period of industrialization and urbanization, there was first a reduction of rural areas in favor of urban areas. Fewer and fewer inhabitants were engaged in agriculture, which deepened the process of deagrarianization by destroying agricultural land, turning into residential or industrial zones. It was considered that the carriers of reproduction were precisely rural households that initially gave birth to children not only because of family ambition but also because of the need to work on large arable land. The number of family members in the middle of the last century was far greater than today. In other words, the size of the family decreased with the move to the cities. Even if Semberija is an exceptionally agrarian area, it has undergone the same transformation, both demographically and spatially. The aim of this paper is to determine fertile differences in the rural-urban zone of Semberija. Using the survey questionnaire, we included 1000 women of childbearing age, of which 357 respondents in rural areas, 575 in urban areas and 68 in suburban areas. The stability of the statistical significance of fertility according to the type of settlement was examined by parametric analysis of variances. The results of the research indicate that the carriers of reproduction are still women who live in rural areas, but with a far smaller number of children and family members than before. According to this analysis, there are statistically significant differences between villages and cities, as well as between villages and suburbs, while such a difference does not exist between cities and suburbs. The average number of children in the countryside is around 2, 17. While the urban zones keep the total fertility rate below 2.

Key words: village, city, fertility, Semberija